

1999. — Кн.1: Система работы психолога с детьми разного возраста. — 384 с.
14. Смирнов А. А. Избранные психологические труды: В 2 т. / А. А. Смирнов. — М.: Педагогика, 1987.
15. Хомуленко Т. Б. Развитие высших форм памяти / Т. Б. Хомуленко. — Х.: ХГПУ, 1998. — 222 с.
16. Хомуленко Т. Б. Когнітивний стиль і пам'ять: парадокси дослідження: Монографія / Т. Б. Хомуленко, О. В. Скоронина. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. — 232 с.
17. Черемошкіна Л. В. Развитие памяти детей: Популярное пособие для родителей и педагогов / Л. В. Черемошкіна. — Ярославль: «Академия развития», 1996. — 240 с.
18. Шадриков В. Д. Познавательные процессы и способности в обучении: Учеб. пособие / В. Д. Шадриков. — М.: Просвещение, 1990. — 288 с.
19. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза в профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. — М.: Наука, 1982. — С. 17-53.

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Литовченко О. В.,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів, докторант Інституту проблем виховання НАПН України

Анотація. У статті представлено короткий аналіз проблеми соціальної реабілітації дітей з особливими потребами як одного з актуальних напрямів соціально-педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладів; розглядається категорія «діти з особливими потребами», актуальні нормативні документи; наведено приклади практичної реалізації завдань.

Ключові слова: діти з особливими потребами, спеціальна педагогіка, соціальна педагогіка, соціальна реабілітація, позашкільні навчальні заклади.

Аннотація. В статье представлен краткий анализ проблемы социальной реабилитации детей с особенными потребностями как одного из актуальных направлений социально-педагогической деятельности внешкольных учебных учреждений; рассматривается категория «дети с особенными потребностями», актуальные нормативные документы; приводятся примеры практической реализации задач.

Ключевые слова: дети с особенными потребностями, специальная педагогика, социальная педагогика, социальная реабилитация, внешкольные учебные учреждения.

Summary. The paper presents a brief analysis of the problem of social rehabilitation of children with special needs as one of the important areas of social and educational activities after-school educational institutions; the category of «children with special needs», current regulations, examples of practical implementation problems.

Keywords: children with special needs, special education, social pedagogy, social rehabilitation, after-school educational institutions.

Постановка проблеми

У результаті виховання (в першу чергу сімейного), самовиховання і впливу інших соціальних чинників (культурно-історичних і релігійних традицій; засобів масової інформації; дитячих громадських об'єднань; шкільного, позашкільного колективу, друзів тощо) відбувається природний процес соціального становлення дитини та її інтеграції в суспільство. Водночас, погіршення екологічної ситуації, підвищення рівня захворюваності батьків (особливо матерів), ряд невирішених соціально-економічних, психолого-педагогічних і медичних проблем в Україні та інших країнах сприяють збільшенню чисельності дітей з особливими потребами, входження яких до суспільних відносин ускладнюється внаслідок особливостей їх фізичного або психічного розвитку.

За таких умов постає необхідність спеціальних соціально-реабілітаційних заходів щодо соціального становлення дітей та молоді з особливими потребами, що є складовою основних напрямів державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю. Робота здійснюється соціальними працівниками, соціальними педагогами, практичними психологами та іншими фахівцями; працівниками системи спеціальної освіти; фахівцями центрів соціальної реабілітації для дітей і підлітків-інвалідів, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізованих формувань, служб у справах дітей тощо. Результати теоретичного аналізу та узагальнення даних дослідження педагогічної практики дозволяють говорити про реалізацію відповідного напрямку соціально-педагогічної діяльності (соціальна реабілітація дітей з особливими потребами) позашкільними навчальними закладами. Зокрема, на сучасному етапі такий напрям має тенденцію до поширення у сфері позашкільної освіти.

На зміст і специфіку вирішення зазначених завдань значною мірою впливає соціальна політика держави, соціальне бачення проблеми інвалідності. На сучасному етапі суспільного розвитку необхідно констатувати зміну ставлення громадськості до осіб з особливими потребами, що зумовило зміну старої парадигми «повноцінна більшість — неповноцінна меншість» на нову — «єдине суспільство, що включає людей з різними проблемами» [6, с. 201]. У такому контексті важливо акцентувати на впровадженні *інклюзивної моделі освіти*¹ — у Канаді, європейських країнах, зокрема в Україні, що зумовлює створення нормативної бази, дотримання відповідних організаційно-педагогічних та методичних умов тощо щодо забезпечення рівних прав здобуття освіти дітьми з особливими потребами.

Позашкільна освіта завдяки власним специфічним характеристикам є однією з найбільш мобільних ланок у загальній системі освіти України; відповідно позашкільні навчальні заклади реалізують актуальні (такі що відповідають сучасним соціально-освітнім тенденціям) напрями роботи з дітьми та молоддю, зокрема з дітьми, що мають психофізичні порушення. Необхідно зазначити, що в Україні діє широка мережа позашкільних навчальних закладів різних типів та форм власності. За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України станом на 1 січня 2011 р. у системі освіти діяли 1496 державних та комунальних позашкільних навчальних закладів і 638 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Ці заклади відвідують понад 1,5 млн. дітей, що складає близько 37,5 % від загальної кількості дітей шкільного віку. Значну увагу колективи позашкільних навчальних закладів надають роботі з дітьми соціально незахищених категорій; до навчально-виховної, дозвільної діяльності позашкільних навчальних закладів залучаються діти «групи ризику», діти та молодь з психофізичними порушеннями, що зумовлює особливості реалізації напрямів соціально-педагогічної діяльності.

Мета статті — короткий аналіз особливостей соціальної реабілітації дітей та молоді з особливими потребами у позашкільних навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно підкреслити, що категорія дітей з особливими потребами, в першу чергу, перебуває у полі уваги *спеціальної педагогіки* (у нашій країні застосовується також назва «корекційна педагогіка», раніше — «дефектологія») — теорії і практики спеціальної освіти осіб з відхиленнями у фізичному і психічному розвитку [9, с. 5]. Втім, об'єктом наукової спрямованості *спеціальної педагогіки* є насамперед спеціальна освіта людей з особливими освітніми потребами як соціокультурний, педагогічний феномен [10]. Водночас, для *соціальної роботи, соціально-педагогічної науки і практики* важливими є проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами (О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, І.Д. Зверева, А.Й. Капська, М.П. Лукашевич та ін.).

Сучасний стан освіти дітей з особливими потребами в Україні, теоретичні і технологічні основи реалізації інклюзивної моделі освіти представлено в *українських та зарубіжних наукових працях із спеціальної педагогіки* (В.В. Засенко, А.А. Колупаєва, а

також Л.І. Аксенова, Т.Г. Богданова, О.Л. Гончарова, М.М. Малофеев, Н.М. Назарова та ін.), у яких наголошується на тому, що одним із пріоритетних напрямів державної політики у галузі освіти є сприяння у реалізації прав на рівний доступ до якісної освіти, розвиток особистих інтелектуальних і професійних можливостей особам з особливостями психофізичного розвитку [3, с. 6].

У теорії і практиці соціальної роботи, соціально-педагогічній науці і практиці розробляють теоретико-методичні та технологічні аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми такої категорії, технології соціальної реабілітації сім'ї дитини з психофізичними порушеннями (І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, З.Г. Зайцева, А.Й. Капська, Р.І. Короткова, О.А. Кузьменко, М.П. Лукашевич, Ж.В. Петрович та ін.) [8, с. 200-201; 10]; розглядають соціальну роботу з інвалідами, пріоритетні напрями соціального захисту інвалідів, розрізняючи специфіку роботи з цією категорією осіб за віком, зокрема «роботу в центрах соціальної реабілітації для дітей і підлітків-інвалідів», наголошуючи на медичній реабілітації, психолого-педагогічній корекції, соціально-побутовій адаптації, трудовій орієнтації підлітків (І.Д. Зверева, М.П. Лукашевич та ін.) [4; 7, с. 168] тощо.

Соціальна реабілітація дітей і молоді з особливими потребами:

роль позашкільних навчальних закладів

Стосовно організації соціально-педагогічної роботи з дитиною, що має психофізичні порушення, та її сім'єю, — на сучасному рівні організації допомоги цій категорії клієнтів, реабілітація є домінуючою в діяльності соціального педагога [10, с. 152].

Метою реабілітації може бути не повернення до певної позитивної вихідної точки, а розширення адаптивних можливостей суб'єкта соціалізації, здатності бути адекватним до нових умов, управляти своїм життям. Кінцевими результатами реабілітації можуть бути не лише медико-фізіологічні показники, а й показники соціальні, а наслідками — соціально-рольова функція реабілітованого, адекватна його потенційним здібностям [10, с. 152-153].

У соціально-педагогічних працях проблемам соціальної реабілітації людей (дітей) з психофізичними порушеннями приділяється суттєва увага (О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, З.Г. Зайцева, І.Д. Зверева, А.Й. Капська, О.А. Кузьменко, Ж.В. Петрович та ін.). Зокрема, розглядається концептуальний підхід до соціально-педагогічної реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями в Україні [8, с. 177-178] тощо.

В основу подальшого викладу матеріалу покладено тезу про те, що соціально-педагогічній реабілітації дитини з особливими потребами та її сім'ї сприяють різні сфери життєдіяльності:

- загальний потенціал соціуму (держава, громадськість, соціальні інститути);
- сфера потенційної реабілітації (розкриття потенціалу реабілітаційного);
- сфера специфічної професійної діяльності;
- сфера зовнішніх умов (виховний, соціально-педагогічний потенціал освітніх інститутів) (А.Й. Капська) [8, с. 180-181].

Стосовно останньої позиції у межах дослідження маємо розглядати соціально-педагогічний потенціал позашкільної освіти, зокрема щодо соціальної реабілітації дітей з особливими потребами.

Необхідно зазначити, що неформальна освіта деяких країн Західної Європи розвивається в

¹ Інклюзивна освіта (інклюзія — включення) передбачає навчання всіх без винятку дітей, у тому числі з особливими потребами, в умовах загальноосвітнього навчального закладу, пристосування навчального середовища та освітнього процесу до індивідуальних потреб кожної дитини.

рамках так званої «концепції піклування», за якої значна увага і фінансова допомога з боку національного і місцевого уряду, орієнтована на потреби молоді, спрямовується дітям і молодим людям з особливими потребами (Рене Кларийс) [2]. В Україні позашкільна освіта орієнтована на створення освітніх можливостей для морального, фізичного, культурного розвитку та соціального становлення усіх без винятку дітей («концепція розвитку» за Рене Кларийсом); втім, законом України «Про позашкільну освіту» серед напрямів позашкільної освіти визначено *соціально-реабілітаційний напрям*, який забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, потреб у самореалізації учнів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їхнього змістовного дозвілля та відпочинку.

Отже, у контексті соціально-педагогічних можливостей позашкільних навчальних закладів правомірно говорити про *соціальну реабілітацію* дітей з особливими потребами, метою якої є залучення особистості до соціально-корисної діяльності, подолання психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах; формування позитивного відношення до життя, праці, навчання; розширення кола спілкування й соціальних дій, встановлення нових соціальних зв'язків, що загалом сприятиме формуванню / відновленню соціально позитивної діяльності особистості (за О.В. Безпалько).

На основі аналізу педагогічної практики, залежно від особливостей організації роботи, можливо розглядати умовні моделі соціальної реабілітації дітей з особливими потребами у позашкільних навчальних закладах.

Перша модель. Реалізація соціально-педагогічних завдань у процесі освітньої діяльності творчих об'єднань соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти (створення і реалізація в закладі відповідних навчальних програм, проектів тощо).

Як приклад, можемо розглядати досвід організації роботи з дітьми з психофізичними порушеннями Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва, у якому створено і апробовано комплексну навчальну програму «Шляхи соціалізації дітей та молоді з особливими потребами». Відповідну програму розраховано на учнів з інвалідністю, які потребують соціально-реабілітаційної допомоги, передбачено інтеграцію учнівської молоді з особливими потребами в звичайні гуртки позашкільного закладу, таким чином, в основу програми покладено принципи інклюзивного навчання.

Друга модель. Співробітництво позашкільного навчального закладу з установами для дітей з особливими потребами: спеціальними навчальними закладами (дошкільні, загальноосвітні заклади, навчально-виховні комплекси), оздоровчими центрами, молодіжними центрами реабілітації інвалідів тощо) щодо реалізації спільних проектів, соціально-реабілітаційних програм, проведення різних заходів для дітей з психофізичними порушеннями.

За такої моделі організаторами / учасниками значених заходів можуть бути педагогічні працівники (керівники гуртків, соціальні педагоги, психологи, педагоги-організатори), учні позашкільного навчального закладу (гуртківці, учасники органів учнівського самоврядування, волонтери тощо).

Наприклад, широко відомий в Україні досвід Білоцерківського оздоровчого центру «Шанс» Київської області щодо реабілітації дітей з особливими по-

требами та його успішна співпраця з Комунальним закладом Київської обласної ради «Центр творчості дітей та юнацтва Київщини» з реалізації цільового проекту «Кроки до успіху» для дітей з особливими потребами, зокрема, хворих на ДЦП. У межах проекту діє клуб «Кроки до успіху», працівники якого у співпраці з сім'єю дитини з особливими потребами працюють над вирішенням наступних завдань:

- визначення стану розвитку дитини; надання психолого-педагогічних діагностичних послуг;
- забезпечення комплексу реабілітаційних програм;
- впровадження консультативної допомоги для батьків;
- проведення за потреби юридичних консультацій;
- інформаційне забезпечення громади щодо проблем соціальної адаптації дітей з особливими потребами;
- налагоджування взаємозв'язків із органами державної влади та громадськими організаціями.

Прикладів реалізації позашкільними навчальними закладами у партнерстві з установами для дітей з особливими потребами соціальних програм, проектів, спрямованих на соціальну підтримку та реабілітацію дітей цієї категорії, — значна кількість. Наприклад, у Київському Палаці дітей та юнацтва реалізується *соціально-розвивальна програма «Турбота»*, спрямована на надання соціально-педагогічної підтримки дітям і молоді з особливими потребами — вихованцям інтернатних закладів, пацієнтам клінічної лікарні № 7 м. Києва та ін.

Третя модель. Організація позашкільного навчального закладу (реабілітаційний центр, клуб тощо), діяльність якого має на меті соціальну реабілітацію дітей з особливими потребами. У такому контексті необхідно зазначити про те, що поліваріативність, відсутність чіткої регламентації у сфері позашкільної освіти створюють підстави для вирішення соціально-педагогічних задач у межах зазначеної моделі, втім такий досвід поки що не є досить поширеним в Україні.

Відповідно визначених (умовно) моделей соціальної реабілітації дітей з особливими потребами у позашкільних навчальних закладах (або у співпраці позашкільних навчальних закладів зі спеціальними навчальними закладами, соціальними службами, іншими установами та організаціями тощо) зміст роботи соціального педагога, практичного психолога, педагога-організатора, керівника гуртка має свої особливості. Втім, можливо визначити загальні основні позиції:

1. Реабілітація у всіх її видах є результатом впливу на особистість, її окремі психічні та фізичні функції.

2. Реабілітація — наступний етап після адаптації (приспособлення з використанням компенсаторних здібностей), отже, потрібна опора на адаптаційний апарат (фізіологічний, психологічний, біологічний, соціальний).

3. Реабілітацію дитини не можна розглядати при відмежуванні її від сім'ї, яка зобов'язана сприяти розкриттю реабілітаційних можливостей.

4. Соціальна реабілітація — неперервний, але обмежений за часом процес, протягом якого повинні з'явитися нові якісні характеристики дитини.

5. Соціальну реабілітацію не потрібно розуміти як абстрактну категорію, вона має свою спрямованість: специфіку для кожного вікового етапу (А. Й. Капська) [8, с. 192-193].

Приклад соціалізації та соціальної реабілітації дітей з особливими потребами у позашкільному навчальному закладі

У Центрі дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва реалізується **соціально-творчий проект «Соціалізація дітей з особливими потребами»** (автор Л. М. Буланова, методист, керівник гуртка «Подолання» для дітей з особливими потребами та інтегрованого театру «Світлячок»), одним із завдань якого є створення умов для творчого розвитку кожної дитини з особливими потребами — вихованців гуртка «Подолання» (соціально-реабілітаційний напрям). Наведемо основні позиції проекту [1].

Мета. Поетапна соціально-творча адаптація дітей з особливими потребами у позашкільний навчальний заклад загального типу.

Завдання проекту:

- підвищити самооцінку дитини з особливими потребами;
- формувати активну життєву позицію, впевненість у своїх силах;
- розвивати самостійність та життєтворчість;
- передбачити можливість актуалізації психічних резервних можливостей; формування на їх основі адекватної поведінки за рахунок творчої діяльності;
- створити умови для творчого розвитку кожної дитини з особливими потребами гуртка «Подолання» протягом навчального року, надати можливість реалізувати свої творчі досягнення на сцені інтегрованого театру «Світлячок» у виставі-казці наприкінці навчального року.

Цільова група. Група дітей з особливими потребами різного віку, з різними рівнем розвитку, з різними розумовими або фізичними недоліками; члени родини: батьки, бабусі, брати і сестри.

Партнери проекту. Діти та адміністрація Відділення реабілітації дітей з органічними ураженнями центральної нервової системи територіального Центру соціального обслуговування населення Солом'янського району м. Києва; діти гуртка «Польська мова і культура» та гуртка журналістики «Репортер»; В. А. Стаднюк, композитор та акомпаніатор; А. М. Кеба, педагог-організатор ЦДЮТ; С. І. Буланова, педагог гуртка «Англійська для малюків», «Польська мова і культура».

Етапи реалізації проекту: підготовчий, змістовий, заключний.

I етап. Підготовчий.

1. Дослідження соціальних, психологічних та педагогічних потреб дітей з обмеженими можливостями та їхніх сімей, вхідне анкетування, визначення стереотипів спільноти та готовності щодо інклюзивної освіти.

2. Формування педагогічної професійної та волонтерської команди.

3. Вибір методичного інструментарію, необхідного для творчого розвитку кожного вихованця в міру його особливих можливостей та максимально вільний і нетрадиційний підхід до оформлення результатів.

Арт-терапія — шляхом залучення до мистецтва, дитина вчиться спілкуватися з навколишнім світом, використовуючи зображувальні, рухові та звукові засоби, має можливість самостійно висловлювати свої почуття, визначати потреби та мотивацію своєї поведінки, діяльності та спілкування, що необхідні для повноцінного розвитку та пристосування до навколишнього середовища.

У процесі соціальної терапії ми дотримуємося етичних принципів соціальної роботи: сприймаємо дітей такими, якими вони є; залучаємо їх до активної

спільної роботи; забезпечуємо конфіденційність інформації й доступ до неї; проявляємо особисту порядність стосовно неї; цінуємо і поважаємо особисті прагнення, індивідуальні особливості, ініціативу й творчий підхід дитини до спільного з ним розв'язання її проблем; відкидаємо будь-які форми дискримінації, заснованої на національній, віці, сімейному статусі, на розумових або фізичних недоліках, привілеях, персональних характеристиках.

Ігрова терапія — комплекс соціально-культурних реабілітаційних технологій, в основі яких лежить використання гри. Ціль ігрової терапії — активізація формування довільності психічних процесів: уваги й пам'яті, розвиток розумової діяльності, уяви, мови, опорно-рухової та вольової активності.

Казкотерапія — в соціально-культурній діяльності є одним із провідних видів і способів емоційно-психологічного, педагогічного впливу, соціально-морального формування. Сприяє розвитку емоційної сфери, апробуванню дитини в різних соціальних ролях, пізнання нею свого статусу, оволодіння комунікативними навичками, розвитку образно-логічного мислення.

Лялькотерапія сприяє зняттю у дитини з інвалідністю емоційної напруги; розвитку мовлення; формуванню соціально-побутових навичок; дає можливість розв'язувати конфлікти.

Танцювально-рухова терапія — залучення рухливої взаємодії допомагає самовизначенню дитини, а також відпрацювати емоційні «защемлення», дослідити альтернативні моделі поведінки, отримати більш чітке усвідомлення себе та інших.

II етап. Змістовий.

Зміст проекту передбачає наступні напрямки:

• Систематичне проведення індивідуальних та групових розвивальних та корегуючих занять з дітьми з особливими потребами.

• Проведення цілісної сімейної терапії — надання необхідної допомоги в гармонізації родинних взаємин, у подоланні сімейних проблем та рішенні внутрішньо сімейних конфліктів, проведення сімейних консультацій.

Етапи змістовної реалізації проекту.

1. Літературотворчий.

Залучення дітей гуртка «Подолання» до вибору літературного матеріалу, казки, мультфільму, п'єси, екранізації, фільму для основи і створення власного творчого продукту; створення сценарію тощо.

2. Сценічний.

1. Розвиток голосових та мовних здібностей кожного «актора».

2. Читання п'єси-казки за ролями.

3. Розучування тексту на пам'ять окремо і в парах.

4. Сценічний рух, його можливість і доцільність.

5. Репетиції в костюмах (костюми і декорації допомагають робити батьки).

3. Презентація громадськості.

Запрошення гостей та членів родини кожної дитини на виставу.

Обговорення остаточного варіанту п'єси-казки. Участь всіх дітей (з різних гуртків і колективів Центру творчості) у виставі інтегрованого театру «Світлячок». Підготовка презентаційних матеріалів: фото, відео матеріалів для широкої громадськості² [1].

² Подано лише окремі фрагменти соціально-творчого проекту. Див. повну версію: Буланова Л. М. Соціалізація дітей з особливими потребами: соціально-творчий проект / Л. М. Буланова // Шкільний світ. Позашкільля. — К., 2011. — № 7 (42). — С. 14-17.

Висновки. Отже, результати теоретичного аналізу та даних дослідження педагогічної практики дозволяють узагальнити наступне:

- для соціально-педагогічної науки і практики важливими є проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами;

- позашкільні навчальні заклади виконують власну роль у вирішенні проблеми освіти, соціалізації та соціальної реабілітації дітей з особливими потребами, реалізують відповідний напрям соціально-педагогічної діяльності, що, по-перше, обумовлено

ціннісно-цільовими, організаційно-педагогічними, соціально-педагогічними їх характеристиками; по-друге, пов'язано із сучасною загальною соціокультурною, освітньою тенденцією, яка полягає у орієнтації на альтернативність освіти (створення освітніх можливостей для дітей, які відрізняються від умовної «норми» — дітей з особливими освітніми потребами, обдарованих дітей).

Матеріали статті не вичерпують проблеми повною мірою, дослідження та подальшого узагальнення потребують теоретичні та технологічні аспекти такого напрямку соціально-педагогічної діяльності.

Література

1. Буланова Л. М. Соціалізація дітей з особливими потребами: соціально-творчий проект / Л. М. Буланова // Шкільний світ. Позашкілья. — К., 2011. — №7 (42). — С. 14-17.
2. Досуг end неформальное образование / Ред.-сост. Рене Кларийс. — Прага, 2008. — 407 с.
3. Колупаєва А. А. Старегічні напрями сучасної освітньої політики України / А. А. Колупаєва // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання : зб. наук. праць / за ред. С.В. Литовченко, І.М. Гудим. — К. : О.Т. Ростунов, 2011. — Вип. 2. — С. 5-12.
4. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : Підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семігіна. — К. : Каравела, 2009. — 368 с.
5. Медична та соціальна реабілітація : Навчальний посібник / За заг. Ред. І.Р. Мисули, Л.О. Вакуленко. — Тернопіль : ТДМУ, 2005. — 402 с.
6. Ромм Т. А. Социальное воспитание: эволюция теоретических образов / Т.А. Ромм. — Новосибирск : Наука ; Изд-во НГТУ, 2007. — 380 с.
7. Соціальна робота в Україні : Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. ; За заг. ред. : І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
8. Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А.Й. Капської. — К. : ДЦССМ, 2004. — 364 с.
9. Специальная педагогика : в 3 т. : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Н. М. Назаровой. — Т. 2 : Общие основы специальной педагогики / [Н.М. Назарова, Л.И. Аксенова, Т.Г. Богданова, С.А. Морозов]. — М. : Издательский центр «Академия», 2008. — 352 с.
10. Технології соціально-педагогічної роботи : Навч. посіб. / А.Й. Капська, М.М. Барахтян, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, З.Г. Зайцева, Р.І. Короткова, О.А. Кузьменко, Ж.В. Петрочко, І.М. Пілчук, Н.П. Пихтіна ; Ред.: А.Й. Капська ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Укр. держ. центр соц. служб для молоді. — К., 2000. — 372 с.

ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ ЗІ ЗНИЖЕННЯ СПІВЗАЛЕЖНОСТІ

Ніконова О. Ю.,

старший викладач кафедри психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Актуальність і постановка проблеми. В умовах розповсюдження залежностей різного характеру в українському суспільстві збільшується і кількість випадків співзалежності — негативних змін особистості внаслідок тривалого спілкування з залежним. Ознаки співзалежної особистості, на думку С. Д. Максименка [16], частково збігаються з ознаками соціальної дезадаптації особистості, до яких можна віднести труднощі в реалізації та спонтанному прояві індивідуальності в конкретних соціальних умовах.

Мета статті — ознайомлення з процедурою та технікою проведення апробованої програми соціально-психологічного тренінгу зниження співзалежності (верифікація моделі зміни гендерної ідентичності співзалежної особистості).

Аналіз досліджень і публікацій. Співзалежність розглядають як особливості поведінки та адаптації (К. Уайтфілд, Г. Клауд, Е. Янг, В. С. Делева) [36, 12,

37; 9], так і порушення рольової системи особистості, емоційно-вольової та мотиваційної сфери (Т. Л. Чермак, Р. Сабі, М. Ю. Куниця, О. А. Ліщинська, А. В. Терентьева) [32, 34, 35, 14, 15, 28].

Ми визначили співзалежність як соціально-психологічну характеристику особистості, яка полягає в деформації та звуженні рольового репертуару, вираженій емоційній нестійкості, одночасному поєднанні у гендерній ідентичності фемінінних та маскуліних ознак, які конфліктують за суттю.

✓ Для розуміння акцентів нашої програми тренінгу зниження співзалежності особистості наведемо соціально-психологічні ознаки співзалежності — порушення можливості відкрито виявляти почуття, гнівливості (дратівливості). До основних соціально-психологічних ознак співзалежності відносяться характеристики ролей з драматичного трикутника Карпмана, а саме: «виправдана агресія», негативізм,